

Maria Lusina<http://orcid.org/0000-0002-8174-1059>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

mlusina322@gmail.com

DOI: 10.35765/pk.2024.4704.26

Pojęcie zgody małżeńskiej w prawie kanonicznym

STRESZCZENIE

Małżeństwo będące sakramentem jest analizowane przez różne dziedziny nauki, w tym prawne. O istocie małżeństwa można się dowiedzieć przede wszystkim z Pisma Świętego, ale także z różnych dokumentów historycznych, zarówno kościelnych, jak i państwowych. Do najważniejszych dokumentów kościelnych, wydanych po Soborze Watykańskim II, należy Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r., który powyższe zagadnienie porusza w kanonach 1055–1062, natomiast w dalszej części reguluje aspekty związane z małżeństwem, takie jak: moment jego zawarcia, przeszkody, skutki, kwestie związane z unieważnieniem ślubu kościelnego z różnych przyczyn. W niniejszym artykule zostały przedstawione podstawowe pojęcia dotyczące kanonicznego prawa małżeńskiego uregulowane w kodeksie z 1983 r. oraz w innych dokumentach kościelnych.

SŁOWA KLUCZE: zgoda małżeńska, nupturienci, umowa, jednostka zdolna, dobrowolny akt małżeński.

ABSTRACT

The Concept of Marital Consent in Canon Law

Marriage, as a sacrament, is analyzed from various disciplinary perspectives, including legal studies. The essence of marriage can primarily be understood through the Holy Scriptures, as well as through various historical documents, both ecclesiastical and civil. Among the most significant ecclesiastical documents issued after the Second Vatican Council is the 1983 Code of Canon Law, which addresses the concept of marriage in canons 1055–1062 and further regulates aspects related to marriage, such as its conclusion, obstacles, effects, and issues regarding the annulment of a church wedding for various reasons. This article presents the fundamental concepts of canonical marriage law as regulated in the 1983 Code and other ecclesiastical documents.

KEYWORDS: marital consent, nupturients, contract, capable individual, voluntary marital act.

Pojęcie zgody małżeńskiej w prawnym porządku kanonicznym kształtowało się przez wiele stuleci, nabierając nowego oraz szczególnego znaczenia. Wiele kultur przypisywało jej różnorodny wymiar. Historia biblijna narodu izraelskiego, która jest głównym źródłem koncepcji chrześcijańskiej, traktuje zgodę małżeńską jako bezpośrednio ustanowioną z woli Stwórcy, który zawarł przymierze z narodem wybranym. Święty Paweł nawiązuje do porównania małżeństwa do związku łączącego Chrystusa z Kościołem (Hołda, 1987).

W tradycji żydowskiej natomiast priorytetem wyrażenia zgody małżeńskiej była umowa o podłożu majątkowym zawierana pomiędzy rodzicami nupturientów, co oznacza, że ważność małżeństwa była uwarunkowana w dużej mierze kwestiami finansowymi (Urbańska, 2014). Odnosząc się do czasów rzymskich, zgoda małżeńska była rozumiana jako dobrowolny akt woli mężczyzny oraz kobiety bez uczestnictwa urzędnika państwowego bądź też kultu Bożego (Rozwadowski, 1994).

Znany jurysta epoki rzymskiej Ulpian ujął definicję zgody małżeńskiej w następujący sposób: „Małżeństwo nie powstaje poprzez wspólne zamieszkanie, lecz przez zgodne oświadczenie woli” (Dębiński, 2003). Przytoczony fragment pozwala wnioskować, iż zgoda małżeńska miała pewne ograniczenia, na przykład w kulturze żydowskiej uczestnikami zawierania małżeństwa byli także rodzice młodych. Warto wspomnieć, że podział osób na „sui iuris”, czyli takie, które mogły zdecydować o swoim losie bez ingerencji członków rodziny, oraz „alien iuris”, których zgoda była zależna od pozostałych domowników, wydaje się zasadniczym aspektem w prawidłowej analizie historycznego modelu małżeństwa zawieranego w starożytnym Rzymie (Kolańczyk, 2001).

W kulturze żydowskiej „konsensus” miał zupełnie inne znaczenie niż obecne rozumienie zgody małżeńskiej. Mianowicie małżeństwo nie istniało ze względu na wyrażenie aprobaty, ale do momentu jej istnienia (Ozorowski, 1996).

Historia ludów germańskich ukazuje różne rodzaje małżeństwa, m.in. małżeństwo oficjalne polegające na wzmocnieniu pozycji danego narodu bądź też małżeństwo mniej oficjalne, którego fundamentem było obdarowanie panny młodej darami, oraz małżeństwo zawierane przez niewolników, które było inicjowane przez ich panów (Góralski i Dzierżoń, 2001). Często wyrażenie zgody małżeńskiej związane było także z uprowadzeniem kobiety; w tym aspekcie podstawą były kontrakty zawierane pomiędzy rodzinami.

Kultura chrześcijańska przez wiele wieków zadawała sobie następujące pytanie: czy wystarczającym elementem do zawarcia małżeństwa będzie wyrażenie zgody małżeńskiej? Dyskusje toczyły się głównie na temat wystarczalności samej zgody stron czy też konieczności jej dopełnienia (Sójka-Zielińska, 2001).

Za ideą potwierdzającą wystarczalność samej zgody małżeńskiej opowiadali się m.in. św. Augustyn, św. Ambroży oraz św. Izydor z Sewilii. Stanowczym oponentem był św. Hieronim, który głosił, iż sama zgoda nie jest wystarczająca, promując tezę, według której zaistnienie zgody małżeńskiej powinno się dokonać poprzez czynnik „copula carnalis”, czyli fizyczne dopełnienie małżeństwa (Rychlicka, 1997).

Przełomowym okresem, w którym rozwinęto znaczenie pojęcie zgody małżeńskiej, był wiek XII. W tym czasie toczył się spór pomiędzy przedstawicielami dwóch szkół prawa: bolońskiej oraz paryskiej. Zwolennicy szkoły paryskiej, której głównym apologetą był P. Lombard, optowali, iż małżeństwo powstaje w chwili, kiedy jedna ze stron wyraża zgodę małżeńską. P. Lombard uważał także, iż dopełnienie fizyczne nie jest konieczne do zawarcia małżeństwa. Głównym przedstawicielem szkoły bolońskiej natomiast był Gracjan, przekonany o tym, że zgoda małżeńska jest konstytutywnym elementem zawierania małżeństwa, ale istotne jest także jego dopełnienie (Feidberg, 1879).

Akt fizycznego dopełnienia małżeństwa, „copula carnalis”, sprawia, że małżeństwo nabiera charakteru nierozzerwalnego. Ze względu na toczący się spór papież Aleksander III postanowił załagodzić konflikt pomiędzy szkołami. Potwierdził tezę, iż małżeństwo zawarte, aczkolwiek niedopełnione, jest ważne („matrimonium ratum et non consumatum”). W późniejszych latach potwierdzili to także inni reprezentanci szkoły, tacy jak: Innocenty III, papież Grzegorz IX oraz Sobór Trydencki w dekreście *Tametsi* (Sobór Trydencki, 1563).

W czasach nowożytnych Sobór Trydencki znacząco podkreślił dualistyczną naturę małżeństwa kanonicznego jako sakramentu oraz wprowadził obowiązek zawierania małżeństw w formie kanonicznej, aby wykluczyć małżeństwa tajne. Papież Leon XIII doprecyzował sakramentalny wymiar małżeństwa w encyklice *Arcanum divinae sapientiae* z 10 lutego 1880 r. (Leon XIII, 1880).

Wraz z promulgacją Kodeksu Pio-Benedyktyńskiego 27 maja 1917 r. bullą *Providentissima Mater Ecclesia* nastąpiła duża zmiana w rozumieniu znaczenia związku sakramentalnego, a co za tym idzie także pojęcia zgody małżeńskiej (Benedetto XV, 1917).

Ustawodawca kościelny w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r. przez małżeństwo rozumiał instytucję o charakterze jurydycznym, ograniczając tym samym rzeczywistość bosko-ludzką sakramentu. Małżeństwo zostało przedstawione jako kontrakt (KPK, 1983).

Ewolucja pojęcia zgody małżeńskiej dokonała się wraz z promulgacją kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. (Jan Paweł II, 1983). Ustawodawca określił zgodę małżeńską w kanonie 1057 § 2 jako „Consensus matrimonialis est actus voluntatis, quo vir et mulier foedere irrevocabili sese mutuo

tradunt et accipunt ad constituendum matrimonium”. Jest to zatem obligatoryjny element sprawczy, którego implikacją jest jedność pożycia małżeńskiego prowadząca do zbawienia (KPK, 1983).

Istotne jest również podkreślenie faktu, że małżeństwo to mimo wszystko stanowi pewnego rodzaju obustronną „umowę” zawieraną pomiędzy mężczyzną a kobietą. Wobec powyższego zgoda małżeńska winna być rzeczywista (zewnątrzna oraz wewnętrzna), bowiem jest aktem osobistym, żadna ludzka władza nie może uzupełnić jej braku, oraz wyrażona zgodnie z prawem (Viladrich, 2002).

Obligatoryjne jest ponadto zachowanie formy kanonicznej oraz zasadności samej zgody małżeńskiej, która będzie gwarantowała określone skutki prawne. Ustawodawca kościelny zdefiniował ponadto warunki, które kontrahenci muszą spełnić, aby przystąpić do zawarcia małżeństwa. Każda osoba posiada takie prawo, gdyż wynika to z podstawowych praw człowieka oraz prawa naturalnego. Narzeczeni powinni mieć wystarczającą wiedzę dotyczącą natury oraz celu małżeństwa (Majer, 2015).

Ustawodawca zdefiniował jednostkę zdolną do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich, określając ją mianem „postpubertatem”, czyli taką osobą, która osiągnęła minimalną dojrzałość. Do zaistnienia zgody małżeńskiej konieczne jest również i to, aby kontrahenci zdawali sobie sprawę, iż małżeństwo to stały związek mężczyzny i kobiety w celu zrodzenia potomstwa. Jednakże nie każda jednostka jest zdolna *de facto* do uczynienia świadomego aktu wyrażenia woli zawarcia małżeństwa. Prawodawca kościelny w kanonie 1058 KPK/83 stwierdza, że: „Małżeństwo mogą zawrzeć wszyscy, którym prawo tego nie zabrania”, co oznacza, iż prawo kanoniczne dysponuje regulacjami, które mogą wpłynąć na brak możliwości zawarcia przez nupturienta związku małżeńskiego (KPK, 1983).

Akt ten domaga się wystarczającego rozwoju intelektualno-wolitywnego przez nupturientów. Na podstawie kanonu 1095 KPK/83 niezdolni do zawarcia małżeństwa są ci, którzy: 1) są pozbawieni wystarczającego używania rozumu; 2) mają poważny brak rozeznania oceniającego co do istotnych praw i obowiązków małżeńskich wzajemnie przekazywanych i przyjmowanych; 3) z przyczyn natury psychicznej nie są zdolni podjąć istotnych obowiązków małżeńskich. Ustawodawca wskazuje na poczytalne działanie w różnego rodzaju sytuacjach oraz wiążącą się z nim odpowiedzialność za dany czyn. W kanonistyce wyróżnia się czyny dokonywane przez osobę i dokonywane przez człowieka (KPK, 1983).

Akt człowieka to czynności fizyczne właściwe każdej jednostce, dokonywane bez rozwagi umysłu, wykonywane odruchowo. Akty ludzkie to czynności posiadające wartość społeczną, wiążące się z konsekwencjami za dany czyn. Mowa także o aktach prawnych, których skutkiem jest

wypełnienie danych zobowiązań, na przykład małżeńskich. W hipotezie, w której jednostka nie jest w stanie spełnić obiecanych przyrzeczeń i zobowiązań z powodu zaistnienia zaburzenia, może dochodzić do wady zgody (Dzierżon, 2002).

Jedną z nich jest brak rozeznania rozumowego, czyli brak poznania samego aktu, jego wartości oraz konsekwencji zawierania małżeństwa. Przyczyną, która wywołuje taki stan rzeczy, może być choroba psychiczna, niedorozwój psychiczny lub uwikłanie się w nałóg. Dysfunkcje te uniemożliwiają rozeznanie poznawczo-oceniające danej sytuacji. Wśród chorób umysłowych najczęściej wymienianych w praktyce orzeczniczej Trybunału Roty Rzymskiej jest schizofrenia, która posiada różne odmiany, bowiem polega na błędnym postrzeganiu rzeczywistości prowadzącej do psychozy. Osoba chora działa bez spójnika scalającego myśli. Innym przypadkiem może być uwikłanie się w nałóg, taki jak na przykład alkoholizm, który dopuszcza do destrukcji jednostki oraz jej otoczenia. Kościół katolicki wyraźnie zaznacza, iż do zawarcia zgody małżeńskiej nie mogą być dopuszczone osoby, które nie są w stanie wypełnić obowiązków małżeńskich. Wśród przyczyn niezdolności psychicznej wymienia się także chroniczny alkoholizm, narkomanię, anomalie seksualne (np. homoseksualizm), sadyzm, masochizm, duży stopień niedojrzałości osobowościowej, skrajny egoizm itp. (Leszczyński, 2000). W takich przypadkach może zachodzić brak wystarczającej wiedzy na temat małżeństwa na podstawie kan. 1096, 1° KPK/83 (KPK, 1983).

Choroby psychiczne mogą mieć charakter permanentny, jak schizofrenia, bądź też czasowy, jak np. częste spożywanie zbyt dużej ilości alkoholu, czyli pijaństwo. Osoba obarczona taką chorobą nie jest zdolna do aktów ludzkich. Częstym zjawiskiem jest również sytuacja, w której nupturient nie jest pozbawiony używania rozumu, zdaje sobie sprawę z konsekwencji zawierania związku małżeńskiego, natomiast nie ma rozeznania dotyczącego istotnych prawa i obowiązków, które przy zawieraniu przymierza przed Bogiem są bardzo ważne (Greszata, 2002).

Ustawodawca kościelny wyraźnie określa obowiązki małżonków chrześcijańskich, a są nimi: wierność małżeńska, pożycie z współmałżonkiem na ludzki sposób („*humanae modo*”), zachowanie dozgonnego charakteru małżeństwa (jedność i nierozzerwalność), pielęgnowanie wspólnoty życia małżeńskiego, zrodzenie i wychowanie potomstwa, świadczenie współmałżonkowi pomocy, przyczynienie się do wspólnego dobra oraz dążenie do świętości (Sztymiller, 1987).

Obligatoryjnymi obowiązkami – nie tylko moralnymi, ale także z konsekwencjami prawnymi – są także te odnoszące się do przedmiotu zgody małżeńskiej, czyli: budowanie wspólnoty życia małżeńskiego, niedopuszczanie do rozbicia małżeństwa, oddawanie powinności małżeńskiej

otwartej na potomstwo, wzajemne obdarowywanie się miłością zmierzającą do zrodzenia i wychowania dzieci, małżeńska wierność, utrzymywanie wyłącznej i nierozzerwalnej wspólnoty życia małżeńskiego, zdolnej do osiągnięcia celów małżeństwa (Mariański, 1993). W sytuacji, gdy niezdolność psychiczna jest niepodważalna, do takiego małżeństwa nie należy dopuszczać.

Inną kategorią nieprawidłowości, jakie mogą zaistnieć, jest niejednokrotnie zdarzająca się anomalia podczas wyrażania zgody małżeńskiej – błąd (kan. 126 KPK/83). Błąd może dotyczyć bezpośrednio nupturienta (kan. 1097 § 1 KPK/83) bądź jego przymiotów (kan. 1097 § 2 KPK/83). Błąd co do osoby zachodzi, gdy nupturient, pragnąc zawrzeć małżeństwo z pewną konkretną osobą, wskutek błędu czyni to z inną. Natomiast błąd co do przymiotu osoby czyni małżeństwo nieważnym w przypadku, gdy przymiot był bezpośrednio i zasadniczo zamierzony (Góralski, 2000). Popołniając błąd, podmiot dokonuje fałszywej oceny przedmiotu i sam jest autorem braku zgodności pomiędzy własnym myśleniem a rzeczywistością.

Odmiernym aspektem jest wyrażenie zgody małżeńskiej pod wpływem podstępny (kan. 1098 KPK/83). To celowe działanie mające wprowadzić jednostkę w błąd, konsekwencją czego jest zawarcie nieważnego związku małżeńskiego. Mamy zatem do czynienia z niegodziwą, dokonaną przez kogoś innego w złej mierze, manipulacją procesem formacji aktu rozumu oszukanego podmiotu.

Ustawodawca kościelny odnosi się także do pozornej zgody małżeńskiej. Dochodzi do niej w momencie, w którym jeden z nupturientów wyraża zgodę małżeńską zewnątrznie ze świadomością sprzeczności woli wewnętrznej. Nie ulega wątpliwości, iż w tym przypadku zgoda jest fałszywa. Do pozornej złożenia zgody małżeńskiej często przyczynia się presja bądź bojaźń ze względu na dany czynnik, o czym stanowi kanon 1101 § 1 KPK/83. Domniemywa się, że wewnętrzna zgoda odpowiada słowom lub znakom użytym przy zawieraniu małżeństwa (KPK, 1983).

W hipotezie, w której jedna ze stron albo obydwie strony pozytywnym aktem woli wykluczyłyby samo małżeństwo lub pewien istotny element małżeństwa albo jakiś istotny przymiot, zawierają je nieważnie (kan. 1101 § 2 KPK/83). Złożenie zgody małżeńskiej w takiej formie i obciążone takimi klauzulami wiąże się z winą umyślną jednego z nupturientów, który do tego dopuścił (Krzywda, 1996).

Zdarza się również, iż zgoda małżeńska bywa częściowo upozorowana, kiedy jeden z kontrahentów wyklucza prawa i obowiązki, jakie małżeństwo za sobą niesie, wyrażając pozytywny akt woli. Kontrahent, który wyraża taką zgodę, zdaje sobie sprawę, iż takie małżeństwo nie będzie miało konsekwencji prawnych (Sobański, 1997).

Trybunał Roty Rzymskiej odnosi częściową symulację zgody małżeńskiej do trzech dóbr Augustyńskich związku małżeńskiego: potomstwa, wiary oraz sakramentu. Kwestia wykluczenia potomstwa polega na tym, że jedna ze stron oświadcza permanentne unikanie aktów małżeńskich bądź stosowanie środków mających na celu uniemożliwienie zrodzenia potomstwa, czego konsekwencją może być stwierdzenie nieważności małżeństwa (Góralski, 2000).

Wykluczenie dobra wiary dokonuje się, kiedy jedna ze stron zastrzega, iż nie będzie dochowywała wierności małżeńskiej, podkreślając, iż będzie współżyła z osobą trzecią. Wykluczenie dobra sakramentu powoduje brak uznania przez nupturienta, iż małżeństwo jest dane przez Boga oraz posiada wymiar transcendentny (Sobór Watykański II, 1965, nr 48).

Nupturient winien wyrazić zgodę małżeńską bez jakichkolwiek wymogów, które musi spełnić druga osoba bądź osoby jej najbliższe – w takiej sytuacji mówimy o zgodzie warunkowej. Ustawodawca kościelny dzieli warunki na: dotyczące teraźniejszości, przeszłości bądź przyszłości (kan. 1102 KPK/83). Duszpasterz, który przeprowadza rozmowy przedślubne z młodymi, winien zwrócić szczególną uwagę na wypowiedzi kontrahentów, gdyż w przypadku, kiedy to jedna ze stron stawia jakiegokolwiek warunki zawarcia małżeństwa, należy rozważyć jego zasadność (Góralski, 1985).

Zawieranie związku małżeńskiego może być także podyktowane bojaźnią bądź przymusem, o czym stanowi kanon 1103 KPK/83. Są dwa rodzaje przymusu: moralny oraz fizyczny. Przymus fizyczny polega na presji wykonania jakiegoś działania pod groźbą zranienia fizycznego. Z kolei przymus moralny (łac. „vis”) to nacisk psychiczny, który może spowodować zmianę woli osoby działającej pod jego wpływem. Może się objawiać pod postacią gróźb, nękania czy też prześladowania. Bojaźń definiujemy jako pewnego rodzaju niepokój przed wykonaniem danej czynności. Ustawodawca kościelny zakłada, iż związek małżeński winien być wolny od przymusu oraz bojaźni (KPK, 1983).

Należy zwrócić uwagę, iż ustawodawca posługuje się terminem „ciężkiej bojaźni” (łac. „metum gravem”), toteż przyczyny bojaźni muszą być obiektywne oraz bardzo poważne, jak np.: popełnienie samobójstwa czy też całkowita utrata dóbr finansowych. Przedstawiona wyżej charakterystyka zgody małżeńskiej jako aktu konstytuującego zawarcie sakramentalnego związku małżeńskiego pozwala wnioskować, iż jej kompozycja to nie tylko akt woli, ale również intelektu, „władz ściśle ze sobą powiązanych w działaniu, a więc rzeczywistości ujmowanej w kategorii filozoficzne i psychologiczne, powiązane z konieczności z rzeczywistością jurydyczną”, o czym pisał ks. prof. W. Góralski (Góralski, 2007a).

Kościelny ustawodawca podkreśla także, iż podczas aktu wyrażenia zgody małżeńskiej nupturienti wzajemnie się sobie oddają oraz

przyjmują (kan. 1057 § 2 KPK/83). Wobec tego na przedmiot zgody małżeńskiej wpływa szereg praw oraz obowiązków („iura et officia matrimonialia”), których celem jest stworzenie małżeństwa pełnego jedności. Wspólnota małżeńska to także zobowiązanie posiadające charakter juretyczny, w którym winno się wypełnić złożone obietnice oraz obowiązki. Zdolność nupturienta winna zatem posiadać podwójny wymiar, gdyż odnosi się do przedmiotu oraz przymiotu, jednostka winna poznać dostatecznie małżeństwo w wymiarze prawnym oraz osobowym (Pawluk, 1996).

W historii doktryny oraz dyscypliny kościelnej związanej z zawarciem małżeństwa fundamentalne miejsce zajmowała ewolucja wpływu zgody małżeńskiej na zawarcie związku sakramentalnego. Poprzednio obowiązujący Kodeks Prawa Kanonicznego przedstawiał wizję małżeństwa jako głównie juretyczną, ograniczając w ten sposób szersze ujęcie wspólnoty bosko-ludzkiej. Małżeństwo było ukazywane jako kontrakt, poprzez który kobieta i mężczyzna przyjmują pewne prawa i obowiązki, wśród których wyróżniono m.in. „ius in corpus” (prawo do ciała) (Hołda, 1987).

W takiej wizji małżeństwa dominował głównie aspekt biologiczny. Kilkadziesiąt lat później w wyniku rozwoju aglomeracji miejskich, emancypacji kobiet oraz zaniku struktury patriarchalnej nastąpiły znaczne zmiany w rozumieniu instytucji małżeństwa. Wydarzeniem historycznym, mającym zasadniczy wpływ na ukształtowanie się idei, w myśl której zgoda nupturientów jest przyczyną sprawczą małżeństwa, była Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Gaudium et spes* wydana podczas Soboru Watykańskiego II. W dokumencie podkreślono charakter personalistyczny małżeństwa jako unii: „Głęboka wspólnota życia i miłości małżeńskiej, ustanowiona przez Stwórcę i unormowana Jego prawami zawiązuje się przez przymierze małżeńskie, czyli przez nieodwołalną zgodę” (Sobór Watykański II, 1965, nr 4). Małżeństwo to „totius vitae consortio” wraz ze wszystkimi jego aspektami. Soborowa idea małżeństwa została zawarta jako „novum” w nowym ustawodawstwie prawa małżeńskiego w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. (Serrano Ruiz, 1985).

W myśl nauki Soboru Watykańskiego II małżeństwo to rzeczywistość bosko-ludzka, która nie może się ograniczać tylko do strefy zewnętrzno-formalnej, ale powinna angażować całego człowieka wraz ze wszystkimi przejawami jego wewnętrznego bogactwa oraz oddaniem się, stąd też moment zaistnienia małżeństwa musi być aktem dogłębnie ludzkim oraz szczerym (Sobór Watykański II, 1965, nr 48).

Zgoda małżeńska jest aktem woli, zakłada zdolność nupturienta do wypełnienia określonych prawidłowości w zakresie rozumu i woli. Wyrazić zgodę małżeńską mogą jedynie osoby prawnie do tego zdolne. Papieska Komisja ds. Rewizji KPK, podczas prac nad nowym prawem małżeńskim,

wraz z grupą konsultorów poddała analizie wiele czynników z zakresu psychiatrii oraz psychologii, które mają znaczący wpływ na nupturienta podczas wyrażania zgody małżeńskiej. Osiągnięcia Papieskiej Komisji ds. Rewizji KPK wpłynęły na promulgację nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. (Zurowski, 1987).

Ponadto, zgoda małżeńska winna być rzeczywista, czyli wewnętrzna, swobodna, w pełni świadoma, dobrowolna oraz wzajemna, wyrażona przez dwie strony. W myśl kanonu 1057 § 1 KPK/83, zgoda małżeńska, która jest przyczyną sprawczą małżeństwa, stanowi nieodzowny element zawarcia związku małżeńskiego. Żadna ludzka władza nie jest w stanie jej uzupełnić. P.A. Bonnet podkreśla, iż to fundamentalna zasada w zakresie konsensusu małżeńskiego (Bonnet, 1985).

Przedmiotem materialnym zgody małżeńskiej, w myśl kanonu 1057 KPK/83, są kontrahenci, natomiast przedmiotem formalnym, w myśl kanonu 1055, 1° KPK/83, wspólnota ich całego życia, skierowana na ich dobro (KPK, 1983).

„Coniunctio”, czyli połączenie między nupturientami, dokonuje się poprzez „ligamen iuridicum”, którą określa się jako „vinculum” polegający na faktycznym obowiązku prawnym. W wyniku tej więzi nupturienti łączą się w pewnego rodzaju wspólnotę „consortium”, której definicje odnaleźć można w kanonie 1055, 1° KPK/83. Jest to wspólnota całego życia, która obejmuje każdego ze współmałżonków w strefie intelektualnej, wolitywnej oraz seksualnej (Góralski, 1991).

Prawa i obowiązki wspólnoty małżeńskiej to nie tylko te związane z przymiotami małżeństwa (jedność, nierozzerwalność), lecz także te, bez których wspólnota małżeńska nie mogłaby zaistnieć. Potwierdzenie tej tezy zawarte jest w kanonie 1101, 2° KPK/83, w którym wykluczenie jakiegokolwiek istotnego elementu małżeństwa powoduje przeciwstawienie się natury związku kanonicznego (KPK, 1983).

Przyczynowość subiektywno-sprawcza, przypisywana zgodzie małżeńskiej, nie może być zastąpiona żadną władzą ludzką. Implikacją przyczynowości zgody małżeńskiej w odniesieniu do małżeństwa jest to, iż trwa ona w sposób rzeczywisty i nierozdzielny. Zgoda małżeńska oraz węzeł małżeński są nierozdzielne, tworząc jednolity element prawny.

Kluczowym momentem w dziejach ewolucji dotyczącej prawa do zawarcia małżeństwa („ius connubi”) w systemie prawa kanonicznego była promulgacja nowego kodeksu prawa kanonicznego w 1983 r. Dotychczasowa synteza zgody małżeńskiej (uregulowana w kodeksie z 1917 r.) po promulgacji nowego kodeksu prawa kanonicznego odnalazła nadrzędne miejsce. Pierwotnie definicja „ius connubii” znajdowała się w rozdziale „O przeszkodach w ogólności”, natomiast w kodeksie prawa kanonicznego z 1983 r. ustawodawca umieścił ją wśród kanonów generalnych,

które są związane z prawem małżeńskim. Treść kanonu nie uległa zmianie (Dzierżon, 2007; Góralski, 2007b), bowiem nadrzędnym prawem, które zabrania zawarcia małżeństwa przez osobę niezdolną, jest prawo Boże pozytywne i naturalne (Paździor, 1999).

Ustawodawca kościelny dysponuje mocą prawną do przedstawienia nupturientom przeszkód małżeńskich, które powodują, iż akt nie zaistniał, „inexistentia actus iuridici”. Wprowadzenie ograniczeń dotyczących możliwości zawierania małżeństwa kanonicznego wynika z troski o dobro wspólne ludzi, które ma prowadzić do zbawienia dusz („salus animarum suprema lex”).

Przytoczone ograniczenia nie zawsze są absolutne, istnieje bowiem możliwość uzyskania dyspensy bądź zezwolenia od poszczególnych przypadków. Do zawarcia ważnego związku małżeńskiego nie jest wystarczające tylko rozumienie natury małżeństwa, wypełnianie praw i obowiązków, konieczne jest, aby kontrahent wyrażający zgodę małżeńską posiadał takie zdolności psychiczne, które pozwolą na zrealizowanie obiecanych przyrzeczeń. Kanoniczna niezdolność pojawia się wówczas, gdy osoba zobowiązuje się do wypełnienia przyrzeczeń, ale z przyczyn niezdolności psychicznej nie jest w stanie ich wypełnić (Góralski, 2001).

Ustawodawca kościelny, w kanonie 1095, 3° KPK/83, wskazuje na dwa istotne pojęcia, które są fundamentalne w rozumieniu prawa małżeńskiego. Pierwszy obowiązek dotyczy kanonów związanych z kwestią jedności oraz wierności małżeńskiej (KPK, 1983). Kolejną kwestią jest sposób pożycia małżeńskiego. Tylko współżycie na sposób ludzki („humano modo”) i naturalny można uznać za małżeńskie. Konsekwencją powyższego jest kolejny obowiązek małżeński, a mianowicie zrodzenie potomstwa. Przymioty małżeństwa takie jak jedność i nierozzerwalność muszą się przeniekać w zawartym sakramencie (Szafranski, 1985).

Jedność jest utożsamiana z monogamią, wynika ze stworzenia człowieka na podobieństwo i wzór Boga. Nierozzerwalność polega na tym, iż związek małżeński zawierany jest dożywotnio. Stanowi ona integralną część poprzez wyrażenie przez nupturientów woli do wspólnego życia (Grocholewski, 1984).

W późniejszym czasie papież Jan Paweł II w adhortacji *Familiaris consortio* przytoczył definicję związku małżeńskiego oraz jego przymiotów, którymi są: jedność i nierozzerwalność, celem podkreślenia sakramentalnego wymiaru przymierza małżeńskiego (Jan Paweł II, 1981).

Małżeństwo kanoniczne, które jest podniesione do godności sakramentu, zostało ustanowione z prawa Bożego. Nupturient starający się o zawarcie Boskiego przymierza winien posiadać zdolność konsensualną do wypełnienia obowiązków małżeńskich oraz winien być wolny od jakichkolwiek przeszkód (Rychlicki, 1997).

Podczas zawierania małżeństwa kanonicznego mogą jednak zaistnieć pewnego rodzaju błędy bądź fakty, które spowodują jego nieważność. Kościół określa wymogi, jakie nupturienti muszą spełnić, aby ważnie zawrzeć związek małżeński.

Akt zgody małżeńskiej, który jest aktem ludzkim, wymaga od kontrahenta zdolności konsensualnej, inaczej zwaną zdolnością psychiczną. To zdolność do powzięcia świadomej, rozważnej i swobodnej decyzji odnoszącej się do zawarcia małżeństwa. W rezultacie brak tej zdolności, co zauważa ks. prof. W. Góralski, oznacza niezdolność naturalną albo inaczej konsensualną lub psychiczną do zawarcia małżeństwa (Góralski i Dzierżoń, 2001).

Istnieje wiele przyczyn, które uniemożliwiają nupturientowi ważne zawarcie związku sakramentalnego. Wśród nich wyróżnić można: chorobę psychiczną (np. schizofrenię), niedorozwój umysłowy, anomalie seksualne, nadużywanie alkoholu i środków odurzających (narkotyków) oraz innego rodzaju uzależnienia.

Nupturient starający się o zawarcie związku małżeńskiego musi posiadać spójność działania w zakresie rozumu i woli. Jurydyczna struktura małżeństwa przedstawia trzy rozróżnienia w zakresie niezdolności do zawarcia małżeństwa: niezdolność do zawarcia małżeństwa jako związku heteroseksualnego, niezdolność wynikającą z interwencji prawodawcy oraz niezdolność konsensualną.

Niezdolność do zawarcia małżeństwa jako związku heteroseksualnego jest uprzednia w stosunku do pozostałych form niezdolności. Małżeństwo to wspólnota osób odmiennej płci, gdyż została powołana przez Stwórcę (Zubert, 1985). Prawa te zostały podkreślone w dokumencie Papieskiej Rady ds. Rodziny *Ludzka płciowość: prawda i znaczenie*, który został opublikowany 8 grudnia 1995 r.

Heteroseksualność małżeństwa wynika z prawa Bożego. Człowiek rodzi się jako kobieta bądź mężczyzna, jest to uwidocznione podczas narodzenia. Problemy pojawiają się wówczas, gdy istnieje ryzyko braku możliwości ustalenia jednorodnej płci. Płciowość ogranicza się nie tylko do strefy zewnętrznej, mianowicie budowy ciała, ale również do innych czynników, takich jak m.in.: 1) zróżnicowanie genetyczne, gdyż płeć zależy od kompozycji dwóch komórek rozrodczych; 2) zróżnicowanie gonadyczne, które jest związane z chromosomami płciowymi; 3) zróżnicowanie fenotypiczne, które związane jest z zewnętrznymi cechami płciowymi (Boczkowski, 1990).

Ukazane różnice płciowe należą do zasadniczych, w literaturze jednak podawane są również inne czynniki wpływające na zdolność jednostki. M.F. Pompedda zauważa, iż organizm ludzki posiada także różnice hormonalne, które przejawiają się w występowaniu androgenów męskich

czy też żeńskich. Najnowsze badania wskazują też, iż możemy mówić nawet o płciowości mózgu (Moir i Jessel, 1989). Ludzka płciowość to nie tylko dyformizm biologiczny. Osoba ludzka jest mężczyzną lub kobietą w całej egzystencji. Prawda antropologiczna na ten temat została zawarta w wielu dokumentach Magisterium Kościoła (Stawniak, 2000). W deklaracji *Persona Humana*, opublikowanej 29 grudnia 1975 r., stwierdzono, że osoba ludzka, zdaniem współczesnych uczonych, jest tak dogłębnie przeniknięta płciowością, że należy ją uznać za jeden z głównych czynników kształtujących życie człowieka. Rzeczywiście z płci wynikają cechy charakterystyczne, które w dziedzinie biologii, psychologii i duchowości czynią osobę mężczyzną i kobietą (Sacra Congregatio pro Doctrina Fidei, 1975).

Podobne stanowiska odnajdziemy w adhortacji apostołskiej Jana Pawła II *Familiaris consortio* z 22 listopada 1981 r. oraz w instrukcji Kongregacji Nauki Wiary *Donum vitae* z dnia 22 lutego 1987 r. (Congregazione per la Dottrina della Fede, 1987).

Małżeństwo kanoniczne to związek mężczyzny i kobiety. W myśl tego stwierdzenia należy przytoczyć opinie wybitnego kanonisty R. Sobańskiego:

małżeństwo to „ex definitione” związek mężczyzny i kobiety. Próby nazwania małżeństwem związków osób tej samej płci grzeszą nieadekwatnością nazwy i oznaczonego „obiektu” niezależnie od wszelkich form uznania takich związków (Sobański, 2000, s. 654).

W przypadku próby złamania nadrzędnej zasady heteroseksualności związku kanonicznego R. Sobański określił ten stan jako małżeństwo nieistniejące, „matrimonium non existens”. Kolejnym aspektem struktury prawnej małżeństwa jest konsens małżeński. Nupturienci muszą posiadać zdolność konsensualną w zakresie podmiotowym i przedmiotowym (Sobański, 2000).

Kanonistyka w swych dociekaniach nad zjawiskiem niezdolności konsensualnej musi się opierać na założeniach psychologii i psychiatrii (Paździor, 1999). W opinii O. Fumgalli Carulli rezultaty badań tych dyscyplin wymagają czystości metodologicznej, co oznacza, iż kanonistyka powinna wypracować kryteria oceny tej niezdolności. D. De. Caro nazywa to niezdolnością jurydyczno-kanoniczną (Dzierżon, 2007). J. Garcia Failde twierdzi natomiast, iż ważnie wyrażony konsens małżeński jest wynikiem współdziałania wielu płaszczyzn psychiki ludzkiej, mianowicie: substratu zmysłowego, emocjonalnego, uczuciowego czy somatycznego itp. Z punktu widzenia procesów psychicznych zgoda jest jednym aktem, który skupia interakcje rozumu i woli. Proces formacyjny konsensusu

domaga się współdziałania wszystkich sektorów psychiki ludzkiej (Dzierżon, 2007).

Wyrażenie aktu woli łączy się z korelacją dwóch władz: sferą intelektualną oraz sferą wolitywną. Zdaniem ks. prof. W. Góralskiego w psychologicznym procesie aktu ludzkiego należałoby wyróżnić następujące płaszczyzny: poznanie teoretyczne, poznanie oceniające oraz swobodny wybór (Góralski, 1991).

Koncepcja poznania, która została wypracowana przez psychologię tomistyczną, stwierdza, iż ludzka percepcja rozpoczyna się od zmysłów, które pozwalają na wypracowanie osądu co do poznania przedmiotu. Święty Tomasz z Akwinu twierdził, iż rozum poznaje dzięki refleksji nad danymi zmysłowymi. Działanie umysłu dotyczy istoty samej rzeczy, następnie zaś rzeczy samej. Przedmiotem poznania jest więc sam byt (św. Tomasz z Akwinu, 1977).

W kanonistyce natomiast nie chodzi tylko o pojmowanie w sensie filozoficznym, lecz o poznanie w znaczeniu prawnym, stąd tak ważne jest poznanie teoretyczne. Akt ludzki zakłada istnienie minimalnego poznania teoretycznego co do natury małżeństwa. Zdaniem O. Fumagalli Carulli nie chodzi o poznanie całego systemu prawnego, lecz o poznanie elementów integralnych, które budują strukturę małżeństwa. W założeniu tej teorii nupturient powinien być zdolny do poznania, iż małżeństwo jest trwałym związkiem heteroseksualnym, skierowanym na zrodzenie potomstwa.

Istotne jest także poznanie oceniające. Dobrowolny wybór małżeństwa przez nupturienta jest kluczową kwestią. Poznanie oceniające polega na ocenie dobra w ogólności (Zurowski, 1989). Zdaniem A. D'Auria jest ono związane z impulsem intelektu w odniesieniu do woli o charakterze generalnym. Autor konkluduje, iż zawarcie małżeństwa jest dobrem. Uczynienie tego kroku w strefie intelektualnej pojawia się, gdy imperatyw rozumu podlega bardziej szczegółowej specyfikacji, tzn. jeżeli w umyśle nupturienta powstaje wizja, iż chce z konkretną osobą zawrzeć związek małżeński. Podmiot powinien posiadać poznanie oceniające oraz teoretyczne, które są zasadnicze podczas podjęcia decyzji o zawarciu małżeństwa kanonicznego (Szytchmiller, 1997).

Bardzo ważne jest spełnienie wyżej wymienionych elementów przez nupturienta, istnieje także jednak kwestia prawna zdolności do zawarcia małżeństwa. Człowiek ze względu na podstawowe uprawnienia posiada możliwość do zawarcia związku małżeńskiego (Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, 1948)¹.

1 Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) w dniu 10 grudnia 1948 r. Tekst w języku polskim: Zubik, 2008,

J. Hervada oraz P. Lombardia zaznaczają, iż osoba ludzka jest skierowana w swojej naturze na zjednoczenie z osobą płci przeciwnej. Wspomniany już wcześniej R. Sobański słusznie zauważa, iż wolność człowieka stanowi pryncypialną zasadę kanonicznego porządku prawnego. System kanoniczny podkreśla dualizm w wymiarze naturalistycznym oraz zbawczym (Sobański, 1978).

Człowiek jako istota, która nie zawsze jest wolna w swoich wyborach ze względu m.in. na czynniki psychiczne, może zostać ograniczona w działaniu prawnym przez ustawodawcę. Prawodawca kościelny posiada prawo ingerencji w zdolność osoby do zawarcia małżeństwa ze względu na różnorakie powody. A. Abate stwierdza, iż interwencja taka jest usprawiedliwiona nadrzędną zasadą prawa kanonicznego „*bonum commune*”, którą głosił św. Tomasz z Akwinu. To fundamentalna zasada kanonicznego systemu prawnego (Góralski, 2001).

Akt zawarcia małżeństwa posiada w końcu charakter społeczny. Oznacza to, iż strony nie mogą zawrzeć umowy małżeńskiej według własnego uznania, lecz muszą się dostosować do określonego systemu jurydycznego. Ustawodawca kościelny, mając więc na uwadze odniesienie osoby ludzkiej do dobra wspólnego, wprowadził do aktualnie obowiązującego kodeksu prawa kanonicznego przeszkody uniemożliwiające zawarcie związku małżeńskiego (KPK, 1983).

Niezdolnymi do zawarcia małżeństwa, zgodnie z kan. 1095, 1-3° KPK/83, są ci, którzy: 1) są pozbawieni wystarczającego używania rozumu; 2) mają poważny brak rozeznania oceniającego co do istotnych praw i obowiązków małżeńskich wzajemnie przekazywanych i przyjmowanych; 3) z przyczyn natury psychicznej są niezdolni do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich (KPK, 1983).

Poprzednio obowiązujący Kodeks Prawa Kanonicznego nie zawierał kanonu, który przewidywałaby sankcję nieważności małżeństwa z powodu niezdolności umysłowej nupturienta (Paździor, 2009). Niezdolność do zawarcia małżeństwa może mieć różnoraki charakter ze względu na rodzaj zaburzenia, który czyni osobę niezdolną. Nupturienti zawierają małżeństwo w konkretnym porządku jurydycznym. Filozofia przedstawia różnorakie definicje rozumienia terminu niezdolności. Występuje w niej m.in. podejście ontologiczne, semantyczne oraz konceptualne (Chlewiński, 2000).

s. 11–16. Art. 16 ust. 1 stanowi, iż: „Mężczyźni i kobiety, bez względu na różnice rady narodowości lub religii, mają prawo po osiągnięciu wieku pełnoletniości do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny. Przysługują im równe prawa w odniesieniu do zawarcia małżeństwa, podczas jego trwania i po jego rozwiązaniu”.

Małżeństwo kanoniczne, które jest podniesione do godności sakramentu, zostało ustanowione z prawa Bożego. Nupturient starający się o zawarcie boskiego przymierza winien być wolny od jakichkolwiek przeszkód. Pismo Święte wyraźnie wskazuje na istotny przymiot, jakim jest nierozzerwalność. Podczas zawierania małżeństwa kanonicznego mogą jednak zaistnieć pewnego rodzaju błędy bądź fakty powodujące jego nieważność (Borucki, 2005).

Kościół określa elementy, jakie nupturienti muszą spełnić, aby ważne zawrzeć związek małżeński. Źródłem stwierdzenia nieważności małżeństwa kanonicznego mogą być trzy grupy przesłanek powodujących jego nieważność: małżeństwo zawarte z przeszkodą kanoniczną, od której nupturient nie uzyskał dyspensy w przypadku, gdy zgoda małżeńska nie była wyrażona bądź była wyrażona w sposób wadliwy oraz gdy forma kanoniczna nie została zachowana.

Przeszkoda małżeńska definiowana jest jako okoliczność, która na mocy prawa Bożego bądź kościelnego powoduje brak podstaw do zawarcia ważnego małżeństwa kanonicznego (Góralski, 2007c).

Istnieje dwanaście przeszkód, które powodują nieważność małżeństwa kanonicznego (KPK, 1983).

Przeszkoda wieku (kan. 1083 KPK/83) pojawia się w sytuacji, gdy mężczyzna w momencie zawarcia małżeństwa nie ma ukończonych 16 lat, natomiast kobieta – 14 lat. Konferencja Episkopatu Polski zwiększyła wiek nupturientów do 18 lat, gdyż było to związane z wprowadzeniem małżeństwa konkordatowego (KPK, 1983).

Przeszkoda niemocy płciowej (kan. 1084 KPK/83) związana jest z brakiem zdolności do współżycia małżeńskiego przynajmniej jednej ze stron, niezdolność ta winna być uprzednia, względna oraz trwała. Nie ma możliwości dyspensowania od tej przeszkody, gdyż wynika ona z prawa naturalnego Bożego (KPK, 1983).

Przeszkoda dotycząca węzła małżeńskiego (kan. 1085 KPK/83) zachodzi w sytuacji, gdy osoba związana już węzłem małżeńskim stara się o zawarcie nowego małżeństwa. Wynika to z braku zezwolenia na proces bigamii (KPK, 1983).

Przeszkoda różnej religii (kan. 1086 KPK/83) dotyczy sytuacji, gdy jedna z osób jest ochrzczona w Kościele katolickim, natomiast druga jest nieochrzczona. Istnieje możliwość dyspensowania od tej zasady zgodnie z kanonem 1125 i 1126 oraz instrukcją wydaną przez Konferencję Episkopatu Polski (KPK, 1983).

Przeszkoda święceń (kan. 1087 KPK/83) dotyczy każdej osoby duchownej (np. prezbiter czy też diakon). Może ona ustać na mocy dyspensy, która zastrzeżona jest tylko dla Stolicy Apostolskiej, oraz na mocy prawomocnego wyroku, który potwierdza nieważność święceń (KPK, 1983).

Przeszkoda ślubu zakonnego (kan. 1088 KPK/83) jest związana z osobami, które przyjęły wieczyste śluby czystości w instytucie zakonnym (KPK, 1983).

Urowadzenie (kan. 1089 KPK/83) odnosi się do sytuacji, w której kobieta zostaje porwana z użyciem przemocy oraz przymusu do zawarcia małżeństwa kanonicznego (KPK, 1983).

Przeszkoda występku (kan. 1090 KPK/83) związana jest z próbą zawarcia małżeństwa z określoną osobą oraz pragnieniem wykluczenia poprzez zabójstwo współmałżonka własnego bądź tej jednostki (KPK, 1983).

Pokrewieństwo (kan. 1091 KPK/83) zalicza się do sytuacji, w której występuje bliski kontakt pomiędzy nupturientami wynikający ze wspólnoty krwi bądź pochodzenia od siebie lub wspólnych przodków (KPK, 1983). (KPK, 1983).

Przeszkoda powinowactwa (kan. 1092 KPK/83) związana jest z próbą zawarcia związków w linii prostej np. teściowa – zięć. Przeszkoda pokrewieństwa ustawowego polega na braku możliwości zawarcia związku małżeńskiego z osobą, którą dana jednostka zaadoptowała (KPK, 1983).

Ostatnią przeszkodą jest przeszkoda przyzwoitości publicznej (kan. 1093 KPK/83), która związana jest z zawarciem związku małżeńskiego a następnie wstąpienie we wspólny konkubinatu.

Oprócz przeszkód małżeńskich, które uniemożliwiają zawarcie związku małżeńskiego, istnieją także wady oraz błędy dotyczące zgody małżeńskiej. Dobrowolne oraz świadome wyrażenie zgody małżeńskiej jest kluczowym aspektem do zaistnienia małżeństwa kanonicznego. Zgoda małżeńska jest przyczyną sprawczą zawarcia małżeństwa kanonicznego, toteż wymaga od nupturienta wypełnienia pewnego rodzaju prawidłowości związanych z wystarczającym używaniem rozumu oraz woli.

Jednostkami, które nie mogą zawrzeć ważnego związku małżeńskiego, są osoby niezdolne do wystarczającego używania rozumu, co wynika z chorób psychicznych, niedorozwojów umysłowych oraz innych chorób związanych z zaburzeniami osobowości (Gręźlikowski, 2010).

Inną kategorią uniemożliwiającą zawarcie ważnego związku kanonicznego są wady zgody, m.in. jest to brak rozeznania oceniającego przez jednostkę związanych z istotnymi prawami oraz obowiązkami, jakie przyszli małżonkowie przekazują i przyjmują. Do sytuacji takiej dochodzi wówczas, gdy nupturient jest zdolny psychicznie do zawarcia małżeństwa, natomiast nie posiada wystarczającej wiedzy dotyczącej obowiązków oraz praw związanych z jego zawarciem. Błąd dotyczący osoby bądź przymiotu osoby występuje w sytuacji przeszkód odnoszących się do wieku osoby, stanu zdrowia bądź religii. W sytuacji, gdy osoba zostaje wprowadzona

podstępnie w błąd, również mamy do czynienia z wadą zgody. Małżeństwo zawierane pod wpływem bojaźni oraz przymusu także pozostaje nieważne, gdyż osoba została zmuszona do zawarcia małżeństwa (Krukowski, 1970).

Powyższe okoliczności dotyczące wątpliwości związku kanonicznego pozwalają rozpocząć proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Najważniejszym etapem poddanym badaniu przez biegłych jest okres przedmałżeński. Każde małżeństwo, które zostało zawarte, pozostaje pod szczególną ochroną prawa. Oznacza to, iż należy domniemywać ważność małżeństwa, które zostało zawarte zewnętrznie (kan. 1060 KPK/83). Żadna jednostka nie posiada prawa do orzekania w sprawie ważności czy też nie małżeństwa kanonicznego. Rozpoczęcie procesu należy do kompetencji sądów kościelnych, gdyż to one prowadzą specjalny proces sądowy mający na celu ustalić zasadność oraz ważność zawartego małżeństwa (art. 10 ust. 3 Konkordatu). Do kompetencji sądów kościelnych nie należy wydawanie orzeczeń rozwodowych bądź udzielania rozwodu kościelnego, gdyż ta kwestia należy do właściwości sądów państwowych (Konkordat, 1993).

Trybunały kościelne, do których wpłynął pozew (skarga powodowa), zajmują się zbadaniem, czy są kompetentne do rozstrzygnięcia sprawy, następnie ustalenia zdolności procesowej stron i dopuszczenia sprawy do przewodu sądowego (art. 119 § 1 DC), aby stwierdzić, czy dane małżeństwo zostało zawarte zgodnie z przepisami prawa kościelnego. Po przeprowadzeniu kanonicznego procesu i uzyskaniu pewności obiektywnej o nieważności małżeństwa trybunał kościelny wydaje wyrok stwierdzający nieważność małżeństwa. Jeśli w treści wyroku nie wprowadzono zakazów, strony mają prawo zawrzeć nowy związek małżeński.

Fundamentem spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa kanonicznego jest pozytywne prawo Boże: „co więc Bóg złączył, niech człowiek nie rozdziela” (Mt 19,6). Stwierdzenie nieważności małżeństwa kanonicznego nie jest zależne od żadnej osoby prywatnej. Należy to uczynić w sposób zgodny z prawem kościelnym, które dopuszcza trzy rodzaje procesów o stwierdzenie nieważności małżeństwa kanonicznego: proces dokumentalny, zwykły proces sporny i „proces biskupi” (wprowadzony przez ojca świętego Franciszka motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*) (Franciszek, 2015).

BIBLIOGRAFIA

I. Zbiory i dokumenty

1.1. Zbiory systematyczne

Benedetto XV. (1917). *Codex Iuris Canonici*, 27.05.1917, AAS 9 (1917) II, 11–521. Tekst w języku łacińskim: *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi issu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus praefatione, fontium annotatione et indice analytico – alphabetico ab emo Petro Card. Gasparri auctus*. Typis Polyglottis Vaticanis, Romae 1918.

Feidberg, Ae. (1879). *Decretum Magistri Gratiani*. W: Ae. Feidberg (red.), *Corpus Iuris Canonici, editio Lipsiensis secunda post Aemilii Ludouici Richtieri curas ad librorum manu scriptorium et editionis Romanae fidem recognouit et adnotatione critica, Fascilus primus*. Ex Officina Bernharditauchnitz, Lipsiae. Pozyskano z: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11383379?q=%28Corpus+Iuris+Canonici.+1%29&page=6,7> (dostęp: 28.04.2022).

Ioannes Paulus II. (1983). *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Paulis PP. II promulgatus*, 25.01.1983, AAS 75 (1983) II, 1–317. Tekst w języku polskim: Majer, P. (red.). (2011). *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*. Kraków, 14–1314.

1.2. Dokumenty papieskie

Franciscus PP. (2015). *Litterae apostolicae motu proprio datae Mitis Iudex Dominus Iesus quibus canones Codicis Iuris Canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur*, 15.08.2015, AAS 107 (2015), 958–970. Tekst polski: Skonieczny, P. (red.). (2015). *Praktyczny komentarz do listu apostolskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka*. Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej „Biblios”, Tarnów.

Ioannis Pauli PP. II. (1981). *Adhortatio apostolica Familiaris consortio*, 22.11.1981, AAS 4 (1982), 81–191. Tekst polski: Jan Paweł II. (2000). *Adhortacja Apostolska Familiaris consortio o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym*. Wrocław.

Leo PP. XIII. (1880). *Epistola encyclica Arcanum Divinae*, 10.02.1880, AAS 12 (1879), 388–391. Tekst polski: (2002). *Encyklika papieża Leona XIII Arcanum Divinae sapientiae z 10 lutego 1880 r. – o sakramencie małżeństwa*. Warszawa.

1.3. Akta soborów powszechnych oraz synodów

Concilium Oecumenicum Vaticanum II. (1965). *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes*, 07.12.1965, AAS 58

(1966), 1025–1115. Tekst polski: (2008). *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst łacińsko-polski*. Poznań.

Sobór Trydencki. (2005). *Dekret Tametsi* (11.11.1563), ses. XXIV, c. 1. W: A. Baron i H. Pietras (red.). *Do dokumenty Soborów Powszechnych*. Kraków, 722–723.

1.4. Dokumenty Kongregacji Kurii Rzymskiej

Congregazione per la Dottrina della Fede. (1987). *Istruzione Donum vitae, su il rispetto della vita umana nascente e la dignità della procreazione* (22.02.1987), AAS 80 (1988), 70–102. Tekst w języku włoskim: Sgreccia, E. (red.). (1987). *Il dono della vita*. Vita e Pensiero, Milano.

Sacra Congregatio pro Doctrina Fidei. (1975). *Declaratio Persona humana de quibusdam quaestionibus ad sexualem ethicam spectantibus*, 29.12.1975, AAS (1976), 77–96. Tekst polski: Lubowicki, K. (1999). *Posoborowe dokumenty Kościoła Katolickiego o małżeństwie i rodzinie*, t. 1, Kraków.

1.5. Dokumenty Papieskiej Komisji ds. Interpretacji Tekstów Prawnych

Pontificium Consilium de Legum Textibus. (2005). *Instructio servanda a tribunalibus diocesanis et interdiocesanis in pertractantibus causis nullitatis matrimonii Dignitas connubii*, 25.01.2005. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano. Tekst polski: Rozkrut, T. (red.). (2007). *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*. Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz.

1.6. Akty prawne

Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. 1998 Nr 51, poz. 318).

1.7. Pozostałe dokumenty

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) w dniu 10 grudnia 1948 r. Tekst w języku polskim w: Zubik, M. (2008). *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, 11–16.

II. Opracowania

Bilikiewicz, T. (1969). *Psychiatria kliniczna*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.

- Biskupski, S. (1956). *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*. Warszawa: PAX.
- Boczkowski, K. (1990). *Chromosomy człowieka i ich aberracje*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Bołoz, W. (1997). *Życie w ludzkich rękach. Podstawowe zagadnienia bioetyczne*. Warszawa: Wydawnictwa Akademii Teologii Katolickiej.
- Bonnet, P.A. (1985). *Introduzione al consenso matrimoniale canonico*. Milano: Giuffrè.
- Borucki, J. (2005). Istotne obowiązki małżeńskie w świetle przepisów prawa kanonicznego i polskiego. *Studia Włocławskie*, 8, 250–266.
- Chlewiński, Z. (2000). Kategorie. W: *Encyklopedia katolicka* (t. 8, kol. 1065–1070). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Dębiński, A. (2003). *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Dzierżon, G. (2007). *Niezdolność do zawarcia małżeństwa jako kategoria kanoniczna*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Góralski, W. (1985). *Kanoniczne prawo małżeńskie*. Warszawa: Wydawnictwo Iurus.
- Góralski, W. (1990). Małżeństwo wspólnotą całego życia mężczyzny i kobiety. *Ius Matrimoniale*, 1, 7–18.
- Góralski, W. (1991). *Kanoniczna zgoda małżeńska*. Gdańsk: Wydawnictwo Prawnicze i Ekonomicznym „Lex.
- Góralski, W. (1992). Nieważność małżeństwa z tytułu poważnego braku rozeznania oceniającego z powodu toksykomanii u obojga stron (kan. 1095 n. 2) w wyrokach Roty Rzymskiej z 23 II 1990 r. c. Stankiewicz. *Ius Matrimoniale*, 3, 89–103.
- Góralski, W. (2000). *Matrimonium facit consensus*. Warszawa.
- Góralski, W. (2001). Przedmiot kanonicznej zgody małżeńskiej. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*, 34, 173–183.
- Góralski, W. (2007a). Małżeństwo wspólnotą całego życia. W: W. Góralski (red.), *Studia nad małżeństwem i rodziną*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe, 57–143.
- Góralski, W. (2007b). Ius connubii w Kodeksach Prawa Kanonicznego z 1917 oraz z 1983 roku. W: W. Góralski (red.), *Studia nad małżeństwem i rodziną*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe, 187–203.
- Góralski, W. (2007c). *Instytucja małżeństwa w prawie kanonicznym i w prawie polskim*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Góralski, W. i Dzierżon, G. (2001). *Niezdolność konsensualna do zawarcia małżeństwa kanonicznego*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

- Greszata, M. (2002). O pojęciu kanonicznej niezdolności osoby do zawarcia małżeństwa. Aspekt kanoniczny. W: A. Dziega i M. Greszata (red.), *Kościelne prawo procesowe. Materiały i studia* (t. II, s. 11–25). Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Gręźlikowski, J. (2010). Stwierdzenie nieważności małżeństwa w kościele rzymskokatolickim – teoria i praktyka. *Symposium*, 19, 75–102.
- Grocholewski, Z. (1984). Wykluczenie nierozzerwalności małżeństwa. *Kościół i Prawo*, 3, 177–212.
- Hołda, K. (1987). Przymierze małżeńskie w świetle nauki Pisma Św. i tradycji. *Ruch Biblijny i Liturgiczny*, 40(6), 488–496.
- Klingemann, J. (2016). Cechy pacjentów sprzyjające szansom na ograniczenie picia: wyniki badania nad przekonaniami terapeutów dotyczącymi różnicowania celów terapii. *Świat Problemów*, 10, 16–20.
- Kolańczyk, K. (2001). *Prawo rzymskie*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Krukowski, J. (1970). *Wpływ bojaźni z szacunku na wartość umowy małżeńskiej w prawie kanonicznym*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Majer, P. (2015). Znaczenie kanonicznej formy zawarcia małżeństwa. *Annales Canonici*, 11, 135–155.
- Moir, A. i Jessel, D. (1989). *Pleć mózgu: o prawdziwej różnicy między mężczyzną a kobietą*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Ozorowski, M. (1996). Zarys historyczny teologii małżeństwa w średniowieczu. *Studia Teologiczne*, 4, 269–277.
- Paździor, S. (1999). *Przyczyny psychiczne niezdolności osoby do zawarcia małżeństwa w świetle kan. 1095*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Paździor, S. (2009). *Przyczyny psychiczne niezdolności osoby do zawarcia małżeństwa w świetle k. 1095, n. 3*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Pużyński, S. i Wciórka, J. (1997). *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10: Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne*. Kraków: Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Vesalius”.
- Rozwadowski, W. (1994). *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*. Poznań: Ars Boni Et Aequi.
- Rychlicki, C. (1997). *Sakramentalny charakter przymierza małżeńskiego. Studium teologiczno-dogmatyczne*. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Sobański, R. (2000). Transseksualizm a zdolność do zawarcia małżeństwa (Quaestio disputanda). W: A. Dębiński i E. Szczot (red.), *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr hab. Bronisławowi W. Zubertowi z okazji 65. rocznicy urodzin* (s. 653–664). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Sobański, R. (1978). O teologicznych i socjologicznych przesłankach teorii prawa kanonicznego. *Analecta Cracoviensia*, 10, 368–385.
- Sójka-Zielińska, K. (2001). *Historia prawa*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.

- Stawniak, H. (2000). *Niemoc płciowa jako przeszkoda do małżeństwa. Ewolucja czy zmiana koncepcji?* Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Sztafrowski, E. (1985). *Chrześcijańskie małżeństwo*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Sztuchmiller, R. (1997). *Istotne obowiązki małżeńskie*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Św. Tomasz z Akwinu. (1977). *Suma teologiczna. Tom II: O Bogu, część 2 (1. 13–26)*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”.
- Św. Tomasz z Akwinu. (1978). *Suma teologiczna. Tom III: O Trójcy Przenajświętszej (1. 27–43)*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”.
- Urbańska, D. (2014). Zgoda małżeńska w kanonicznym systemie prawnym a oświadczenie o zawarciu małżeństwa w prawie polskim rodzinnym. *Ius Matrimoniale*, 25(4), 57–75.
- Viladrich, P.J. (2002). *Konsens małżeński. Sposoby prawnej oceny i interpretacji w kanonicznych procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa (kanony 1095–1107 Kodeksu Prawa Kanonicznego)*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Żurowski, M. (1987). *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła Katolickiego*. Katowice: Księgarnia Świętego Jacka.
- Żurowski, M.A. (1989). Problem rozeznania oceniającego. *Kościół i Prawo*, 6, 57–58.

Maria Lusina – absolwentka Wydziału Prawa Kanonicznego na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Uzyskała tytuł magistra oraz licencjat kościelny. Obecnie pracuje w Kurii Metropolitalnej w Krakowie na stanowisku asystenta Księdza Ekonoma Archidiecezji Krakowskiej. Jest także doktorantką UPJP2 w dyscyplinie nauki o rodzinie oraz studentką drugiego roku dziennikarstwa i komunikacji społecznej. Zainteresowania autorki obejmują wszelkiego rodzaju problemy społeczne, nałogi, patologie, które oddziałują na ludzkie relacje ze szczególnym uwzględnieniem małżeństwa sakramentalnego.